

Грітченко Тетяна Яківна,
*к. пед. н., доцент кафедри фахових методик та інноваційних технологій у
початковій школі Уманського державного педагогічного університету
імені Павла Тичини*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ

Вплив психолого-педагогічних чинників на формування професійної компетентності майбутніх учителів початкової школи значною мірою опосередковується самою особистістю, системою вимог людини до себе.

Аналіз психолого-педагогічних праць показав, що учені-психологи (Б. Ананьєв, О. Леонтьєв, С. Рубінштейн, В. Шадриков та ін.) у своїх дослідженнях виокремлюють наступні важливі для професії вчителя суб'єктивні властивості особистості: психофізіологічні передумови діяльності; здібності; спрямованість особистості; професійно-педагогічні та предметні знання й уміння.

Розкриємо стисло названі суб'єктивні властивості особистості, визначимо їх вплив на формування професійної компетентності.

До психофізіологічних передумов діяльності вчителя, на думку Б. Ананьєва, А. Маркової, Л. Мітіної та ін., відносяться: оптимальний рівень інтелектуального розвитку, гнучкість і конвергентність мислення, активність, високий темп реакції, лабільність, емоційна стійкість, високий рівень саморегуляції тощо. Вони забезпечують ефективність діяльності педагога і його комфортне самопочуття як її суб'єкта.

На думку О. Леонтьєва, С. Рубінштейна, В. Шадрикова та ін., психофізіологічні показники індивіда не тільки зумовлюють вибір діяльності, але й є передумовами здібності до неї, а тому можуть впливати на формування професійної компетентності майбутнього фахівця.

Наступна суб'єктивна властивість – здібності, в контексті цієї проблеми – педагогічні здібності. Н. Кузьміна виокремлює два рівні педагогічних здібностей: перцептивно-рефлексивні та проектні.

Перцептивно-рефлексивні включають «три види чутливості»: відчуття об'єкту, пов'язане з емпатією й оцінкою співпадання потреб учнів з вимогами; відчуття міри або такту і відчуття причетності. Проектні здібності включають: проектувальні, конструктивні, комунікативні і організаторські здібності. Автор відзначає, що відсутність будь-якої з цих здібностей є конкретною формою недієздатності [2].

Вплив педагогічних здібностей на рівень сформованості професійної компетентності очевидний, оскільки вони входять у зміст професійної компетентності вчителя. Проте на процес формування цієї якості, на нашу думку, найвпливовішими є саме психофізіологічні передумови діяльності, оскільки їх наявність зумовлює успішність розвитку педагогічних здібностей.

Однією з основних суб'єктивних властивостей особистості педагога, на думку І. Зимньої, є особистісна спрямованість – сукупність стійких незалежних від поточних ситуацій мотивів, що орієнтують діяльність людини відповідно до її інтересів, схильностей, переконань і ідеалів, у яких виражається світогляд людини [1].

Аналіз психолого-педагогічної літератури й опитування студентів факультету початкової освіти дозволяє зробити висновок про те, що психологічний аспект у групі психолого-педагогічних чинників, що впливають на процес формування професійної компетентності майбутнього вчителя початкової школи, визначається наступними чинниками: психофізіологічні передумови педагогічної діяльності; мотиви вибору професії; схильності, інтереси, ціннісні орієнтації студента.

Визначимо вплив на формування професійної компетентності решти суб'єктивних властивостей особистості, виокремлених дослідниками, зокрема – професійно-педагогічних і предметних знань і вмінь.

Предметні знання й уміння, на думку І. Зимньої, є невід'ємною частиною підготовки студентів у вищому педагогічному навчальному закладі. Вони отримуються при вивченні дисциплін загальнопредметного

блоку і дисциплін професійної і практичної підготовки, а також у процесі самоосвіти [1].

Що стосується професійно-педагогічних знань і вмінь, то А. Маркова окремо розглядає професійні знання і педагогічні уміння. До професійних знань вона відносить знання про педагогічну діяльність, що має три компоненти: 1) постановка вчителем педагогічних цілей і завдань; 2) вибір і застосування засобів дії на учнях; 3) контроль і оцінка вчителем власних педагогічних дій (педагогічний аналіз). Повноцінне здійснення вчителями педагогічної діяльності припускає реалізацію (на достатньо високому рівні) всіх її компонентів [3].

Щоб оволодіти педагогічною діяльністю майбутньому вчителеві необхідна наявність педагогічних умінь, основи яких формуються ще на студентській лаві. А. Маркова виокремлює три великі групи педагогічних умінь, відповідних трьом групам професійних знань.

Перша група педагогічних умінь: уміння побачити у педагогічній ситуації проблему й оформити її у вигляді педагогічних завдань; уміння при постановці педагогічного завдання орієнтуватися на учня як на активного співучасника освітньо-виховного процесу, що має власні мотиви і цілі; уміння вивчати і перетворювати педагогічну ситуацію; уміння конкретизувати педагогічні завдання у поетапні й оперативні, ухвалювати оптимальне педагогічне рішення в умовах невизначеності, гнучко перебудовувати педагогічні цілі і завдання у міру зміни педагогічної ситуації; уміння з гідністю виходити з важких педагогічних ситуацій; уміння передбачати близькі і віддалені результати вирішення педагогічних завдань тощо [3].

Друга група педагогічних умінь:

- підгрупа «чого навчати»: уміння працювати зі змістом навчального матеріалу; здібність до педагогічної інтерпретації інформації, що надходить із різних джерел; формування у школярів загальнонавчальних і спеціальних умінь і навичок, здійснення міжпредметних зв'язків тощо;

- підгрупа «кого учити»: уміння вивчати окремі психічні функції (пам'ять, мислення, увагу, мовлення тощо) в учнів і цілісні характеристики видів діяльності (навчальної, трудової), навченості і вихованості школярів; уміння виявляти не тільки наявний рівень, але і зону найближчого розвитку учнів, умови переходу з одного рівня розвитку на інший, передбачати можливі і враховувати типові утруднення учнів; уміння проектувати і формувати у школярів відсутні у них рівні діяльності; розширювати поле для самоорганізації учнів; працювати як зі слабкими, так і обдарованими дітьми, розробляючи для них індивідуальні програми;

- підгрупа «як учити»: уміння відбирати і застосовувати поєднання прийомів і форм навчання і виховання, враховувати витрату сил і часу учнів і вчителя; уміння порівнювати і узагальнювати педагогічні ситуації, переносити педагогічні прийоми в інші ситуації і комбінувати їх, застосовувати диференційований і індивідуальний підходи до школярів, організовувати їхню самостійну навчальну діяльність; уміння знаходити декілька способів рішення однієї педагогічної задачі, володіти варіативним педагогічним рішенням.

Третя група педагогічних умінь: уміння використовувати психолого-педагогічні знання й обізнаність про сучасний стан психології і педагогіки, передового педагогічного досвіду; уміння хронометрувати, фіксувати, реєструвати процес і результати своєї праці; уміння співвідносити труднощі учнів з недоліками у своїй роботі; уміння бачити сильні і слабкі сторони своєї праці, оцінювати свій індивідуальний стиль, аналізувати й узагальнювати свій досвід, співвідносити його з досвідом інших вчителів; уміння будувати плани розвитку своєї педагогічної діяльності [3].

Студентам 3-5-х курсів, викладачам, які працюють на факультеті початкової освіти, і вчителям початкової школи було запропоновано проранжувати за ступенем значущості соціально-педагогічні чинники (освітнє середовище вищого навчального закладу; форми і методи організації освітньо-виховного процесу; форми і методи організації

педагогічної практики) і психолого-педагогічні чинники. Значущість цих чинників визначалася за кількістю перших місць, відданих за той чи той чинник у відсотках. Узагальнений результат, відповідно, вийшов із суми перших місць, також у відсотках.

Аналіз результатів опитування показав, що найбільший відсоток студентів 3-5-х курсів і викладачів вищого навчального закладу ставлять на перше місце за значущістю впливу на формування професійної компетентності майбутнього вчителя початкової школи групу психолого-педагогічних чинників (відповідно 53,8% і 52,5%), а студенти-випускники і вчителі початкової школи – групу соціально-педагогічних чинників (відповідно 51,3% і 56,2%).

Тоді як, на думку студентів-випускників і вчителів початкової школи, найбільш значущим у формуванні професійної компетентності є освітнє середовище вищого навчального закладу, а також організація освітньо-виховного процесу та педагогічної практики.

Узагальнені результати показали, що вплив соціально-педагогічних та психолого-педагогічних чинників на процес формування професійної компетентності майбутнього вчителя початкової школи рівнозначно (50% і 50%), що доводить необхідність обов'язкового їх врахування при побудові педагогічного процесу у вищому навчальному закладі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зимняя И. А. Педагогическая психология: учебник для вузов. Изд-е 2-е, доп., испр. и перераб. / И. А. Зимняя. – М. : Логос, 2004. – 384 с.
2. Кузьмина Н. В. Способности, одаренность, талант учителя / Н. В. Кузьмина. – Ленинград: Знание, 1985. – 32 с.
3. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – М. : Просвещение, 1996. – 306 с.